

К Н Я А

XV

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

ДОБА

І С Т О Р І Я І К У Л Ь Т У Р А

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Віра ГУПАЛО

Олександр СИТНИК

Ігор СОЛЯР

Дюра ГАРДІЙ

Александр МУСІН

Марта ФОНТ

ЛЬВІВ 2021–2022

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021–2022. Вип. 15: На відзначення 80-річчя Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. 256 с.

Присвячений 80-річчю Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України випуск збірника пропонує дослідження поодиноких аспектів історії і культури від ранніх арабських свідчень про українські землі періоду початків княжої доби до завершального відрізка її історичної еволюції. Традиційно тематика немало зосереджена на матеріалах західноукраїнського регіону. Особливу увагу приділено проблемі джерел та їх наукового трактування – від ранніх арабських та західноєвропейських свідчень про терени України до актуальних проблем нинішнього етапу студій над західноукраїнською літописною спадщиною XIII ст., а водночас також – позаписемним джерелам, репрезентованим у випуску матеріалами археологічного походження.

Редакційна колегія:

Александрович В., доктор історичних наук
(відповідальний редактор)

Войтович Л., професор, доктор історичних наук
(заст. відповідального редактора)

Гупало В., доктор історичних наук

Ситник О., доктор історичних наук

Соляр І., професор, доктор історичних наук

Гардій Д., професор, доктор наук

Мусін А., професор, доктор історичних наук

Фонт М., професор, доктор габілітований

Опубліковано за сприяння Фонду Катедр Українознавства,
освітньої неприбуткової доброчинної інституції (США)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 16443-4915 Р від 19.02.2010

*На відзначення 80-річчя
Інституту українознавства
імені Івана Крип'якевича
НАН України*

КНЯЖА ДОБА

Юрій ДИБА

**ГЕОГРАФІЧНІ ОРІЄНТИРИ ОПИСУ КРАЇНИ РУСІВ
У ТРАКТАТІ “ГУДУД АЛ-АЛАМ”**

9

Олександр ГОЛОВКО

**УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ
ЛАТИНОМОВНИХ ДЖЕРЕЛАХ IX–X СТОЛІТЬ**

25

Андрій БЛЕЦЬКИЙ

**ЛІТОПИСНІ ПЕРЕКАЗИ ПРО НАРОДЖЕННЯ
КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА У КОНТЕКСТІ
ТАТЩЕВСЬКИХ ВІДОМОСТЕЙ**

55

Юрій ГУДИМА

**НАВЕРШЯ МЕЧА З ОКОЛИЦЬ ОЛЕСЬКА НА
ЛЬВІВЩИНІ**

71

Петро ДОВГАНЬ

**ЗАМОК НА ВОЛЯНАХ У БУСЬКУ – КНЯЖИЙ
ОСІДОК XII СТОЛІТТЯ**

85

Григорій ОХРИМЕНКО, Світлана ЛОКАЙЧУК, Олександр БАБІНЧУК

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРЕНІ
ЖИДИЧИНА В ОКОЛИЦЯХ ЛУЦЬКА**

95

Александр МУСИН

**ПОЧИТАНИЕ СВЯТЫХ ИОАКИМА И АННЫ НА
РУСИ И ИКОНОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ
ПЕРЕМИШЛЬСКОЙ ШКОЛЫ УКРАИНСКОЙ
СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЖИВОПИСИ**

101

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**ПЕРЕМИШЛЬСЬКІ ВЛАДИКИ В ЛІТОПИСАННІ ТА
ПОЗАЛІТОПИСНИХ СВІДЧЕННЯХ XIII СТОЛІТТЯ**

129

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ЩЕ РАЗ ПРО “КАЗИМЄЖОВСКУ ЛЕГЕНДУ”

147

З М І С Т

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

ЩЕ РАЗ ПРО КНИГУ РАДОСЛАВА ЛІВОХА
ТА "НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПОЧАТОК ІСТОРІЇ
ЛІТОПИСНОГО ПЛІСНЕСЬКА"
173

Ігор ЛІХТЕЙ

НОВЕ УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ ПЕРІОДУ
КНЯЖОЇ ДОБИ
Головко О. Русь і Польща в міжнародному житті
Європи (X – перша половина XIII ст.).
Київ: Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, 2021, 600 с., 117 іл.
178

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

"ЗАДАМНЕНІ" ПРОБЛЕМИ НОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСАННЯ ГАЛИЦЬКО-
ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ XIII СТОЛІТТЯ
Adrian Jusupović. Kronika halicko-wołyńska (Kronika
Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej.
Kraków; Warszawa, 2019. 204 s., il.
187

АНОТАЦІЇ

250

SUMMARY

250

НОВЕ УЗАГАЛЬНЮЮЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ ПЕРІОДУ КНЯЖОЇ ДОБИ

Головко О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2021, 600 с., 117 іл.

Восени 2021 р. вийшла монографія, присвячена історії взаємин Русі та Польщі на тлі міжнародного життя Європи упродовж X – першої половини XIII ст. Її автор – відомий в Україні та за її межами вчений-медієвіст Олександр Головко.

Інтерес до вивчення цієї проблематики в історика зародився майже півстоліття тому. У далекому 1972–1973 навчальному році тоді ще третьокурсник історичного факультету Харківського університету О. Головко вперше ознайомився із записами руських літописів та деяких інших джерел з інформацією про відносини Руської і Польської держав упродовж X–XIII ст. Зацікавлення переросло у студентське дослідження, результатом якого стала дипломна робота, присвячена взаєминам двох слов'янських країн на основі літописання початку XII ст. Потяг до науки привів О. Головко в аспірантуру Інституту історії АН України, де під керівництвом доктора історичних наук Миколи Котляра в 1984 р. він захистив кандидатську дисертацію “Політичні відносини Русі і Польщі (X – перша третина XIII ст.)”. Згодом на її основі підготовлено і видано окрему монографію. У 2006 р. О. Головко став доктором історичних наук, успішно захистивши дисертацію “Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи (X – перша половина XIII ст.)”.

На сьогодні доробок ученого складається з низки монографічних праць: “Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв.” (Київ, 1988), “Князь Роман Мстиславович і його доба. Нариси історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII ст.” (Київ, 2001), “Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя” (Київ, 2006), “Князь Мстислав Мстиславич Удатний та його доба” (Кам'янець-Подільський, 2017), чималої кількості публікацій, де розглядаються різноманітні проблеми середньовічного минулого. Крім того, О. Головко уважно стежить за поступом медієвістики в нашій країні та є укладачем довідника “Історики-медієвісти сучасної України” (Кам'янець-Подільський, 2016, 2019), який постійно доповнює своєю інформацією.

І ось перед нами нове дослідження вченого, яке не дублює попередні праці, а враховує, на чому акцентує й сам автор, “зауваження і побажання інших дослідників” (с. 509). При підготованні рецензованої книжки О. Головко використав

науковий багаж останніх десятиліть з окресленої проблематики істориків України, а також сусідніх Польщі, Литви, Білорусі, Угорщини, Сербії та інших країн заново розглянув у комплексі усі “можливі для аналізу теми джерела” (с. 509).

У ґрунтовній *Передмові* (с. 7–46) проаналізовано історіографію та джерельний матеріал до вивчення відносин Русі та Польщі X–XIII ст. Серед перших дослідників, що торкалися цієї теми, вчений називає російського історика й письменника Ніколая Карамзіна та німецького науковця Ріхарда Рьопеля, які першими критично проаналізували найважливіші події взаємин двох слов'янських країн. Далі О. Головка аналізує науковий доробок учених другої половини XIX – початку XX ст. Передусім він привертає увагу до праць тих медієвістів, які досліджували польсько-руські взаємини крізь призму правління окремих представників династії П'ястів: Яна Карловіча, Анатолія Левіцкоґо, Тадеуша Войцеховського, Станіслава Смольки, Казімежа Гурского, Людвіка Дроби. Чимало сюжетів з історії польсько-руських відносин віднаходиться в узагальнюючих працях таких відомих львівських учених, як Діонісій Зубрицький, Ісидор Шараневич та Владислав Абрахам. У Львові підготовлено і видано корпус польських середньовічних пам'яток “*Monumenta Poloniae Historica*”, які опрацював знаний археограф Август Бельовскі. Не оминув увагою О. Головка і випускників Санкт-Петербурзького, Харківського та Київського університетів (Федора Успенського, Миколу Дашкевича, Володимира Бузескула, Івана Лінниченка, Алексея Шахматова, Михайла Грушевського), які у своїх наукових студіях теж розглядали питання взаємин Русі та Польщі.

У міжвоєнний період різні аспекти відносин обох слов'янських країн досліджували такі вчені, як Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич, Василь Ляскоронський, Боріс Греков, Владімір Мавродін, Броніслав Влодарскі, Роман Якімовіч, Аліна Вількевіч-Вавжиньчикова, Кароль Малечинські та ін. Аналізуючи здобутки славістів другої половини XX ст. у царині вивчення історії Давньоруської та Польської держав, О. Головка привернув увагу до монографії та статей Владіміра Пашуто, Владіміра Королюка, Ярослава Ісаєвича, Міхаїла Свердлова, Наталі Щавелевої, Броніслава Влодарського, Станіслава Кучинського, Хенрика Ловмянського, Герарда Лябуди та деяких інших учених. Сучасну історіографію малодосліджених та суперечливих питань польсько-руських відносин репрезентують праці Кароля Колінгера, Криштофа Бенискевіча, Александра Назаренка, Миколи Котляра, Маріуша Бартніцкоґо, Віталія Нагірного, Леонтія Войтовича, Даріуша Домбровського, Норберта Мікі, Мирослава Волощука, Дюри Харді, Іллі Паршина, Олексія Мартинюка та ін.

Багатим є також джерельний матеріал, який стисло охарактеризовано у передмові. Йдеться, передусім, про літописання княжої доби: “Повість времєнних літ”, Київський літописний звід XII ст., Галицько-Волинський літопис кінця XIII ст., Новгородській, Суздальській, Воскресенській, Ніконовській та інші літописи. Важливу інформацію вчений віднайшов також у “Патерику” Києво-Печерського монастиря, “Повчанні дітям” князя Володимира “Мономаха”. Чималу увагу О. Головка привернули також польські хроніки Галла Аноніма і Вінцентія Кадлубка, Великопольська хроніка, численні польські аннали (рочнікі) та пам'ятки пізньої польської хронографії XV–XVII ст. Важливе значення для дослідження теми мають німецькі хроніки Тітмара Мерзебурзького та Ламберта Герсфельдського, Гільдестаймські й Магдебурзькі аннали, матеріали канцелярії римської курії, а також свідчення чеських, угорських, скандинавських та візантійських авторів.

Необхідно відзначити, що передмову увиразнюють подані тут фото окремих істориків, зображення деяких хроністів та уривки з джерел. Унаочнення чорно-білі, але виразні та якісні. Позитивним моментом рецензованої праці є також чітке окреслення зусиллями автора *“деяких загальних методологічних питань, пов’язаних з проблемами зовнішньої політики і міжнародних відносин”*, а також обґрунтування хронологічних меж дослідження: кінець X – перша половина XIII ст. (с. 40–45). Долішня часова межа збігається із процесом формування державності Русі та Польщі і обумовлена початком налагодження відносин між ними. Горішня межа пов’язана з початковим етапом трансформації суспільно-політичного життя у Східній Європі, спричиненого вторгненням монголів (с. 45).

Основна частина монографії складається з п’яти розділів. У першому з них, що має назву *“Становлення відносин Русі і Польщі (кінець X – середина 30-х років XI ст.)”* (с. 47–143), О. Головка докладно розглянув початковий етап налагодження міждержавних контактів між двома країнами, проаналізував становище Русі та Польщі на межі першого і другого тисячоліття, охарактеризував політику їхніх володарів щодо печенігів, простежив перебіг і наслідки знаного походу польського князя Болеслава I *“Хроброго”* на Київ 1018 р., висвітлив боротьбу між його нащадками та розкрив особливості міжнародних відносин у Центральній Європі в другій половині 20-х – на початку 30-х років XI ст.

Автор наголосив передусім на тому, що джерела дають змогу відтворити більш-менш цілісну картину середньовічного минулого Польщі, починаючи десь із 60-х років X ст. Однак процес суспільно-політичного становлення польських спільнот зародився значно раніше. Можливо, першим державним формуванням поляків було Вісянське князівство, про існування якого довідуємося із *“Життя св. Мефодія”* (третя чверть IX ст.). Попри спротив, вісянський князь все-таки опинився у залежності від великоморавського володаря Святополка. У цьому контексті О. Головка намагається пролити світло на досить запутане питання, навколо якого багато років точаться дискусії, – загадкову племінну спільноту лендзян. Учений схиляється до думки, що *“лендзяни – це друге найменування вісян”* (с. 49).

Логічно й переконливо, спираючись на свідчення різних джерел, О. Головка виклав свої міркування щодо так званої *“чеської теорії”*, пов’язаної із Установчою грамотою Празького єпископства 973 р. (автор у двох місцях помилково називає цю церковну структуру архієпископією). У цьому документі йдеться про входження до складу Празької дієцезії території Малої Польщі, а також земель до річок Буг і Стир (на заході цього регіону мешкали волиняни, а на північному заході – прикарпатські хорвати). Вчений поділяє погляди тих істориків, які вважали, що землі Побужжя входили до складу Чеського князівства зі столицею в Празі, а в 981 (чи 979) р. їх підкорив і приєднав до своїх володінь великий київський князь Володимир Святославович. Наприкінці X – на початку XI ст. джерела, як зауважив учений, уперше фіксують топонім *“Польца”* та етнонім *“поляки”* (с. 59–60).

Спираючись на свідчення *“Повісті временних літ”* та на повідомлення хронік Тітмара Мерзебурзького, Галла Аноніма й Вінцентія Кадлубека, О. Головка простежує хід і наслідки походу 1018 р. польського володаря Болеслава I *“Хроброго”* на Київ. Як наголошує автор, попри значну увагу дослідників, чимало питань, пов’язаних із цією збройною виправою, залишається до кінця не з’ясованими та дискусійними. Передусім, він спростовує деякі міфологізовані свідчення у джерелах, які не збігаються з реаліями тогочасся. Одну з таких

популярних у подальшій польській хронографії легенд створив (чи поширив) Галл Аннонім. Цей хроніст, зокрема, стверджує, що при вступі до Києва князь Болеслав I “Хробрі” вдарив мечем у Золоті ворота. Удар був такий сильний, що на мечі навіть з’явилося вищерблення. На початку XIV ст. нібито саме цей меч-щербець став однією з регалій влади польських правителів. Насправді Золотих воріт у 1018 р. в Києві ще не існувало, а меч-щербець виготовлено у другій половині XII – першій половині XIII ст. (с. 105).

Заслужують уваги і розрахунки О. Головка щодо чисельності військ Болеслава I “Хроброго” та його союзника Святополка і з’ясування однієї із головних причин невдачі їх супротивника Ярослава Володимировича у битві на березі річки Західний Буг. Після цієї поразки військо Болеслава I “Хроброго” і Святополка пододало шлях десь у 500 км і через три тижні підійшло до Києва. Висвітлюючи події, пов’язані з перебуванням Болеслава I “Хроброго” в Києві, автор спростовує тезу про те, що Святополк був його маріонеткою. Водночас, вважає О. Головка, польський володар після приходу до Києва не бажав продовження конфронтації з Ярославом Володимировичем. Учений не погоджується з думкою тих істориків, які вважають нібито Болеслав I “Хробрі” мав намір поділити Русь на уділи, адже на той час країну вже було поділено “на самостійні володіння” (с. 116–117). Справжня мета походу – *“посадити в Києві підконтрольного полякам володаря, – наголошує автор, – не була досягнута”* (с. 118–119). Тож Болеслав I “Хробрі”, не бажаючи підтримувати Святополка у подальшій боротьбі з Ярославом, пограбував і покинув Київ.

Після смерті у червні 1025 р. Болеслава I “Хроброго” у Польщі розгорілася боротьба між його нащадками. Ситуацією скористався київський князь Ярослав Володимирович, який 1031 р. разом із братом Мстиславом здійснив похід на Польщу. У результаті, до складу Київської держави було повернуто “Червенські гради”, які захопив Болеслав I “Хробрі”. Цікавою є реконструкція подій міжкнязівського протистояння синів Болеслава Безпріма, Мешка і Оттона.

У другому розділі рецензованого видання – *“Польща і Русь на міжнародній арені Європи (кінець 30-х років XI – перша третина XII ст.)”* автор зацентрував увагу на таких питаннях: нормалізація відносин Русі та Польщі наприкінці 30-х – упродовж 40-х років XI ст.; європейська політика Русі наприкінці 60-х – упродовж 70-х років XI ст.; русько-польські відносини у 80-х роках XI – на початку XII ст.; східна політика польського князя Болеслава III “Кшивоустого” у першій третині XII ст.

Як відомо, наприкінці 30-х років польським князем став Казімеж I “Одновицель”, якому довелося відроджувати державу після тривалої міжусобної боротьби. Одним із нагальних завдань для нього, як відзначає О. Головка, була проблема нормалізації відносин із Києвом. Новий польський правитель одружився з руською княжною і цей шлюб, як вважає автор, *“було пов’язано з початком нового етапу у розвитку відносин Русі і Польщі”* (с. 145). Підтримуючи Казімежа I “Одновицеля”, князь Ярослав Володимирович здійснив у 1041 р. похід проти Мазовецького князівства, яке виокремалося зі складу Польської держави. Однак ця зброяна виправа виявилася безрезультатною. Тож 1047 р. великий князь київський вже разом із поляками знову вирушив у похід на Мазовію. Як наслідок, Мазовецьке князівство було повернуто до складу Польської держави.

У контексті висвітлення європейської політики Русі кінця 60–70-х років XI ст. О. Головка розглядає похід на Київ польського князя Болеслава II “Сьмядого”. Ця акція відбулася 1069 р. і мала на меті, як наголошує автор, повернути

владу князеві Ізяславові Ярославовичу. У результаті Ізяслав зумів утвердитися на київському престолі, однак у 1073 р. його вигнали брати Святослав та Всеволод і в пошуках прихистку він знову подався до Польщі. Вигнанець сподівався, що Болеслав II “Сьмяли” вдруге йому допоможе. На Русі розгорілася чергова криза в державному управлінні, яка згодом, за переконанням О. Головка, “отримала загальноєвропейський резонанс” (с. 166). Дослідник докладно простежує зовнішньополітичні зусилля Ізяслава Ярославовича, спрямовані на те, щоби знову закріпитися у Києві.

На той час між німецьким правителем Генріхом IV і папою Григорієм VII розгорілася напружена боротьба за інвеституру. Кожен шукав на цьому шляху союзників. Поляки вигнали князя Ізяслава Ярославовича і він зустрівся з Генріхом IV, аби той посприяв йому у відновленні прав на престол. Невдовзі Ізяслав відрадив сина Ярополка до Риму. Там Ярополк намагався переконати папу Григорія VII допомогти батькові повернути княжий престол. І тільки після смерті Святослава Болеслав II “Сьмяли” вирішив підтримати Ізяслава і виділив йому у підмогу збройний загін. Адже, як слушно відзначає автор монографії, через сприятливу ситуацію, що склалася на той час для Ізяслава у Києві, особиста участь самого польського правителя у поході на схід виявилася непотрібною і претензії Ізяслава залагоджено мирним способом (с. 179–180).

В останньому двадцятиріччі XI ст. у внутрішньополітичному житті як Русі, так і Польщі посилюються відцентрові тенденції. Головними союзниками Польщі в цей період стають Ізяславові сини – Ярополк (князь волинський і турівський) та Святополк (у 1093–1113 роках князь київський). Спираючись на свідчення джерел, О. Головка доводить, що тогочасна польська зовнішня політика на сході була не надто активною (с. 184–198). Ситуація змінюється з утвердженням на троні в Кракові князя Болеслава III “Кшивоустого” (1102–1138), який одружився зі Святополковою донькою Збиславою. Навколо дати укладення цього шлюбу тривають дискусії, тож О. Головка намагається прояснити ситуацію і вважає, що весілля Збислави з Болеславом III “Кшивоустим” могло відбутися “в середині або у другій половині грудня 1103 р.” (с. 201) (не раніше Різдва, 25 грудня – *ред.*). Воюючи зі зведеним братом Збігневом, князь Болеслав III звертався за допомогою до Святополка Ізяславовича.

Невдовзі після приходу до влади в Києві Володимира Всеволодовича “Мономаха” (1113–1125) розгорілася міжкнязівська війна, до якої втрутилися й поляки. Автор докладно простежує перебіг цього протистояння, в ході якого польський воєвода Пйотр Власт, виконуючи завдання Болеслава III “Кшивоустого”, викрав перемишльського князя Володаря Ростиславовича, що суттєво послабило позиції Володимира “Мономаха”. У 30-х роках XII ст. поляки виявляли інтерес до подій на Прикарпатті, але, на думку О. Головка, тогочасна східна політика Кракова не мала істотного впливу “ні на розвиток міждержавних стосунків у Центральній Європі, ні на внутрішньополітичну ситуацію в обох слов'янських країнах” (с. 221).

Третій розділ має назву “Руські і польські князівства в другій і третій третинах XII – на початку XIII ст.” (с. 226–316). Дослідник, зокрема, докладно висвітлює питання відносин руських і польських князівств в окреслений період та простежив перебіг і наслідки походу галицько-волинського князя Романа Мстиславовича на Польщу у червні 1205 р.

О. Головка цілком аргументовано доводить, що військово-політичний союз Русі і Польщі, який від середини XI ст. суттєво впливав на міжнародне життя

Центральної і Східної Європи, а також допомагав верховним правителям обох держав у відносинах з іншими країнами та був гарантом збереження їхньої влади у боротьбі з внутрішньою опозицією, із часом став втрачати своє значення. Проте в середині 30-х років XII ст. чільні представники правлячих династій Русі та Польщі (великі князі й принцеси) прагнули відродження тісних політичних контактів (с. 227). Як доводить автор, досить активними були відносини між київським князем Всеволодом Ольговичем (1139–1146) і верховним володарем Польщі Владиславом II “Вигнанцем” (1138–1146). У 1142 р. укладено шлюб Всеволодової доньки з Владиславовим сином Болеславом “Високім”. Відтак у ході боротьби із супротивниками Всеволод Ольгович та Владислав II “Вигнанець” взаємно допомагали один одному під час військових кампаній.

У 1146 р. польським верховним володарем став Болеслав IV “Кендзержави”, який теж підтримував військово-політичні стосунки з руськими князями. Підтвердженням цьому став похід поляків і руських військ до балтійського регіону 1147 р. Щоправда, як слушно підсумовує О. Головка, *“в 70-х роках XII ст. у відносинах Русі і Польщі остаточно спостерігається перехід до системи взаємин, побудованих на засадах поліцентризму. З боку Польщі головним політичним центром цієї міждержавної взаємодії залишався Краків, проте він представляв у зовнішній політиці не всю Польщу, а відповідне Краківське князівство, на Русі в стосунках із західнослов'янською країною головними стають князівства Волинської землі і Галицьке князівство”* (с. 248).

Наприкінці XII – на початку XIII ст. провідну роль у політичному житті Волині й Галицької землі став відгравати князь Роман Мстиславович. Тож, зрозуміло, О. Головка приділяє значну увагу розгляду діяльності цього володаря. Як відомо, у науковому доробку історика є й окрема монографія про Романа Мстиславовича. Однак на цей раз учений, з урахуванням нових досліджень, в певному сенсі корегує і власні попередні висновки щодо внутрішньої та зовнішньої політики князя. Це стосується передусім подій громадянської війни, що охопила Галицьку землю на межі 80–90-х років XII ст., коли відішліи волинський князь Роман Мстиславович зробив невдалу спробу утвердитися в Галичі.

Ця війна привернула увагу князів з інших східнослов'янських земель, а також правителів Польщі й Угорщини. Так, Романа Мстиславовича підтримав великопольський князь Мешко III “Стари”, який сподівався на допомогу волинського князя в разі виникнення на неї потреби. Однак Мешко III прорахувався. Коли після смерті малопольського володаря Казімежа II “Справедливого” він вирішив зайняти краківський престіл, Роман Мстиславович виступив на боці малолітніх синів покійного князя, який був його дядьком. Вирішальна битва між супротивниками відбулася 13 вересня 1195 р. на березі річки Мозгава. Саме Роман Мстиславович очолював військо на полі бою, перебіг і наслідки якого О. Головка простежив скрупульозно. Як відомо, взимку 1198/99 років Роман Мстиславович все-таки об'єднав під своєю владою галицькі землі та Волинь, що потребувало від нього, зокрема, вирішення низки дипломатичних питань у стосунках із польськими князівствами, Угорським королівством, Візантійською імперією. О. Головка приділив значну увагу розгляду обставин походу Романа Мстиславовича на Польщу в червні 1205 р., які є предметом дискусій серед науковців. При висвітленні перебігу цієї збройної виправи, яка завершилася загибеллю галицько-волинського володаря поблизу Завихосту, учений постійно апелює до джерел та суджень істориків, намагаючись відтворити реальний перебіг подій.

У четвертому розділі рецензованої книжки *“Взаємини волинської і галицької земель з польськими князівствами в першій третині XIII ст.”* (с. 317–439) розглянуто питання угорсько-польсько-руських відносин на початку XIII ст., простежено хід і наслідки збройної виправи волинських князів Данила і Василька Романовичів до Каліша в 1229 р., охарактеризовано становище Балтійського регіону, Волинського і Мазовецького князівств наприкінці 30-х років XIII ст., вийшовши при цьому дещо за окреслені заздалегідь прийняті часові межі.

О. Головка відзначає, що загибель Романа Мстиславовича спричинила кризу Галицько-Волинської держави, виявлену в довготривалих багатолітніх конфліктах. Він характеризує їх як громадянську війну, що продовжувалася з перервами до серпня 1245 р., тобто понад сорок років (с. 317). Упродовж усього цього періоду до непростой ситуації, що склалася у західних регіонах Русі, постійно втручалися угорські королі та володарі східних князівств удільної Польщі. Вони виношували плани підкорення чи поширення свого впливу на галицько-волинських землях. Першими до такого кроку вдалися угорський король Ендре II та краківсько-сандомирський князь Лешек “Бяли”, син Казімежа II “Справедливого”.

Спадкоємці Романа Мстиславовича, його малолітні сини Данило і Василько, були змушені різними способами доводити своє право на батьківську спадщину. У 1214 р. Ендре II та Лешек “Бяли” провели перемовини у Спишському замку (нині – територія Словаччини), в ході яких обговорили питання про спільні дії щодо Галицької землі, якою тоді правив боярин Володислав Кормильчич. У підписаній тоді міждержавній угоді передбачалося, крім підкорення Галицької землі, також укладення матримоніального союзу шляхом одруження Лешкової доньки Саломеї з сином Ендре Коломаном. Урешті-решт Коломана було навіть короновано королем Галичини.

Розглядаючи питання польсько-руських відносин другого і третього десятиліття XIII ст., О. Головка зосереджується на діяльності князя Мстислава Мстиславовича “Удатного”, з донькою якого – Анною – згодом одружився Данило Романович. Про життя і політичну діяльність князя Мстислава “Удатного”, утім його правління у Галичі, автор нещодавно підготував і видав окрему монографію. На цей раз, він, зокрема, приділяє особливу увагу розгляду стосунків Мстислава “Удатного” з Лешком “Бялим”. Краківсько-сандомирський князь тоді мав намір запросити Мстислава “Удатного” на галицький престіл і в такий спосіб *“вирішити проблему відновлення польського впливу на Прикарпатті”*. Відтак О. Головка простежує перипетії боротьби Мстислава “Удатного” за Галицькі землі, висвітлює його відносини із зятем Данилом Романовичем, коли той від 1215 р. став княжити у Володимирі. Узимку 1221/22 рр. князь Данило уклав угоду з Лешком “Бялим”, який упродовж кількох наступних років не вдався до ворожих акцій проти братів Романовичів (с. 377–378).

Наприкінці 20-х років Данило Романович, підпорядкувавши своїй владі переважну частину Волині, став відігравати дедалі активнішу роль у політичному житті сусідніх польських земель. У 1229 році Данило та Василько Романовичі у союзі з мазовецьким князем Конрадом здійснили похід до Великопольщу проти тамтешнього правителя Владислава “Ляскононого”. Спираючись на свідчення джерел, О. Головка докладно описує перебіг цієї збройної виправи, в ході якої союзники оточили велике місто Каліш і спустошили навколишні території та кілька сіл у Сілезії. Перемовини з містянами Калішу завершилися укладенням угоди. Сам похід, як підсумовує О. Головка, був для братів

Романовичів *“вкрай важливим передусім тим, що в цей час фактично змінилася ситуація у взаєминах руських і польських князівств. Тепер не польські володарі, а князі Волині починають переважати в цих відносинах”* (с. 400).

Серйозним чинником, на який невдовзі довелося зважати князеві Данилу, стало утвердження в Прибалтиці німецьких рицарів. У цьому контексті О. Головка простежує не тільки появу в прибалтійському регіоні Тевтонського Ордену, а й процес створення тут Ордену прусських рицарів Хрїстових, також покликаною протидіяти нападам язичницьких племен Балтійського регіону (с. 412–426). У наукових колах він отримав за місцем розташування визначення Добжинського ордену. Мазовецькі князь Конрад вирішив дозволити добжинським рицарям поселитися у Дорогочині, який тоді належав Данилові Романовичу, що викликало його спротив. Автор монографії обґрунтовує власну версію стосовно успішного походу в березні 1238 р. князя Данила проти Добжинського Ордену. У результаті, цей орден припинив існування, *“його рицарі були захоплені у полон, а Дорогочинська волость повернулася до володінь Романовичів”* (с. 426).

Останній, п'ятий, розділ монографії має назву *“Польща і Східна Європа в 40-х – на початку 60-х років XIII ст.”* (с. 430–508). Тут дослідник охарактеризував відносини держави князів Романовичів з Малою Польщею й Мазовією у 40-х – першій половині 50-х років XIII ст., а відтак простежив події, які відбувалися у цих державних утвореннях і в Литві за умов походів монгольського воєначальника Бурундая (друга половина 50-х – початок 60-х років XIII ст.).

О. Головка відзначає, що наприкінці 30-х – на початку 40-х років в історії народів Східної і Центральної Європи розпочинається нова доба. Вона була спричинена наслідками вторгнення взимку 1237/38 року монгольських військ до Східної, а в 1241 р. – і Центральної Європи. Після цього у Нижньому Поволжі постало монгольське політичне утворення, яке досить швидко трансформувалося у повноцінну державу – “Орду”. Тож володарі руських і польських князівств у своїй зовнішній політиці були змушені зважати на *“можливу реакцію з боку ординців”* (с. 430–431). Та попри це, Данило і Василько Романовичі активно розбудовували свою державу, втручалися до конфліктів у Малій Польщі, формували коаліції з одними польськими князями проти інших. Невдовзі після монгольської навали хана Батия нарешті було покладено край зазіханням угорського короля Бели IV та його зятя Ростислава Михайловича на панування у Галичі. Допомогати їм у боротьбі за Галич проти Данила і Василька Романовичів зголосилися і деякі польські князі, на чому аргументовано акцентує увагу О. Головка. Вирішальна битва між суперниками відбулася у серпні 1245 р. біля Ярослава. Крім Бели IV, військову допомогу Ростиславу Михайловичу надав сандомирський князь Болеслав V “Встидліви”. Натомість Романовичів підтримав мазовецькі правитель Конрад, литовський володар Міндовг, половецькі зағони. Поблизу Ярослава князь Данило та його союзники здобули перемогу й на такий спосіб, підсумовує О. Головка, завершилася сорокалітня війна Романовичів у справі збирання батьківської “вотчини” (с. 458). Відтак Данило Романович став союзником Бели IV і навіть далі втрутився до боротьби за спадок австрійських герцогів Бабенбергів. Автор, зокрема, докладно висвітлює участь Данила Романовича у складі коаліції на чолі з Белою IV у війні проти чеського короля Вацлава I та його сина Пшемисла Отакара II. Дружини Романовичів неодноразово брали участь у бойових діях на польських теренах, разом із польськими союзниками здійснювали виправи до Прибалтики і Чехії, хід яких докладно висвітлено в цьому розділі.

У *Післямові* (с. 509–512) О. Головка зупинився на окремих обставинах свого зацікавлення русько-польськими відносинами X – першої половини XIII ст., появи ідеї написання рецензованої книги. Крім того, тут він дещо конкретизував вибір верхньої часової межі свого дослідження та влучними штрихами окреслив долю Галицької землі й Волині від останніх десятиліть XIII до кінця XIV ст.

Немало уявразное монографію доданий до неї чималий блок ілюстрацій, переважна більшість яких кольорові. Вони якісні та структуровані за розділами. Однак підпис до ілюстрації № 5 четвертого розділу (с. 537) – костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії у Кракові, можливо, краще прозвучала б у варіанті костел Вознесіння Пресвятої Богородиці. У додатках знаходимо “Хронологічний вказівник”, стислу бібліографію з теми дослідження, “Покажчик авторів”, до чийх праць звертається науковець, та “Покажчик головних історичних постатей”. На нашу думку, тут варто було б вмістити ще також генеалогічну таблицю володарів, які згадуються на сторінках монографії, та географічний вказівник.

Отже, упродовж X – першої половини XIII ст. в історії відносин Русі та Польщі відслідковуються як позитивні, так і прикрі моменти. З одного боку, між правителями обох країн уклалися мирні угоди і взаємовигідні династичні шлюби, а з іншого – мали місце підступні вчинки, здійснювалися військові вторгнення, що супроводжувалися спустошенням значних територій та захопленням бранців. До таких контрверсійних дій обох сторін спонукали різні обставини, на яких упродовж усієї студії і акцентує вчений. Його монографія є чи не першим в історіографії системним дослідженням, яке охоплює такий тривалий період розвитку русько-польських відносин. Попри значну кількість праць, що торкаються окремих питань русько-польського дискурсу тієї доби, на цьому терені ще й досі залишається чимало непізнаного, дискусійного, суперечливого. Тому вкрай важливим є вихід цієї узагальнюючої монографії, присвяченої історії відносин Русі та Польщі на тлі міжнародного життя Європи упродовж X – першої половини XIII ст.

Хотілося б також окремо відзначити поліграфічний рівень опрацювання видання.

Безперечно, ґрунтовна праця О. Головка стане в нагоді студентам, аспірантам, викладачам вишів, зокрема при підготовці лекційних курсів з історії Центрально-Східної Європи, а науковців-медієвістів спонукатиме до подальших поглиблених досліджень з широкого кола окресленої проблематики.

Ужгородський національний університет